

Hommage à Augusto Boal

Katona Réka

„While some people make theatre, we are all theatre”
(Augusto Boal)

„Personal is political, Political is personal”
(Augusto Boal)

„Poetry only makes sense when it exalts the figures and deeds that should serve as examples; theatre imitates the things of the world, but the world is no more than a mere imitation of ideas – thus theatre comes to be an imitation of an imitation.” (Augusto Boal)

Tanulmányom célja Augusto Boalra emlékezve pályájáról, vívmányairól és ezzel párhuzamosan a hazai fórumszínházi törekvésekről villanásszerű képet adni. Szeretnék megemlékezni róla – 85 éves lenne idén. Munkásságának értéke és ereje a hagyományban van, abban, ami mögötte maradt, számtalan aktivista, csoport, interdiszciplináris kommunikációs és művészeti akciók, színházi és színházelméleti újítások sora. Boal az utóbbi évtizedek egyik legnagyobb hatású színházi elméletét hozta létre. Színháza a társadalmi igazságosságra, és az emberi faj csodálatos és egyedülálló képességére, az önreflexióra épül¹.

Egyetemi tanulmányaim során találkoztam először Boal nevével egy színházelmélet órán, a boal-i „láthatatlan színház” leírásával: amikor Buenos Airesben a jelenlévők nem tudnak arról az utcán, vagy más közterületeken, hogy ők színházban vannak éppen. Imre Zoltán idézi fel² Boal egyik akcióját, amikor is egy étteremben csinált színházat. A résztvevő színész rendelt, evett az étteremben és nem akart fizetni, mondván, hogy törvény védi. Az esemény kétségtelenül színház volt. Az étteremben tartózkodó emberek pedig szereplőkké váltak. Ezt az epizódot olvasva értettem meg, hogy Boal teljesen más színházfogalommal dolgozik, mint amit valaha színháznak gondoltam. A bölcsészkar után is az életemben újra és újra visszatért Boal: megkerülhetetlen lett, alakított, változtatott, formált.

Fórumszínházas előadásra első alkalommal a Nem Privát Színház előadásán álltam be, 2012 decemberében. 2012 és 2015 között bevonódtam a Nem Privát Színház munkájába³ (*Művészek az iskolában projekt, Strukturálatlan párbeszéd*⁴). Emellett az elmúlt években több civil kezdeményezésben dolgoztam fórumszínházas eszköztárral, több társadalmi témájú darab építésében vettem részt. Értelmi fogyatékkal élőknek szerveztem fórumszínházi csoportot, velük dolgozó szakembereknek tréninget. Szakemberképzés és tanárképzés során folyamatosan használtam a fórumszínházas módszereket⁵. Jelenleg a Budapest Ma(g)dalenas női fórumszínházi csoport tagja vagyok.

Kicsoda Augusto Boal?

Boalról magyar nyelven keveset lehet olvasni, a magyar pedagógiai szakirodalom kevéssé idézi. Brazil származású művész, nevelélméleti és színházelméleti szakember, színházi rendező és író volt, az „elnyomottak színháza” (*Teatro del Oprimido, Theatre of the Oppressed*) elméletének, esztétikai, színházi nyelvének a kidolgozója⁶. Népművelő, politikus is, aki politikai-nevelési színházat csinált. Elméleti és színházelméleti, színházfilozófiai íróvá vált élete során, fő innovátora a poszt-brechtianus politikai színháznak és gyakorlatnak⁷. Első könyvét *Theatre of the Oppressed* címmel 1973-ban Argentínában publikálta. 1992-ben pedig

¹ Perry, Mia: Reviewed Work: Designing the Just Learning Society: A Critical Inquiry by Michael Welton, Canadian Journal of Education / Revue canadienne de l'éducation, Vol. 29, No. 1, The Popular Media, Education, and Resistance/ Les mass-média populaires, l'éducation et la résistance (2006), 330. o. Published by: Canadian Society for the Study of Education, DOI: 10.2307/20054160, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/20054160> (Utolsó letöltés ideje: 2016. március 10.)

² Imre Zoltán: Színház és teatralitás. Néhány kortárs lehetőség, Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2003, 11-12. o.

³ <http://nemprivatszinhaz.tumblr.com/>

⁴ https://issuu.com/katonareka/docs/npsz-zine-1__5, https://issuu.com/katonareka/docs/npsz-zine-2__5_/1,

https://issuu.com/katonareka/docs/npsz-zine-3__5_

⁵ Részt vettem egy nemzetközi BODY – Culture, Gender, Sexuality projektben (www.bodyproject.eu) munkatársként. A fórumszínházat a kritikus incidensekből épített nehézségek feloldására használtuk az Ars Erotica Alapítvány és más nemzetközi szervezetek együttműködésében. 2015-ben a Test, Társadalom, Kultúra projekt keretében Barcelonába utaztam, fórumszínházi módszerek közül a Rainbow of Desire technikát tanulmányozni. Fórumszínházi tapasztalataim kutatói attitűdömet is megváltoztatták, a fórumszínház módszertanát a nevelélméleti kutatásban szeretném használni.

⁶ Schutzman, Mady : Activism, Therapy, or Nostalgia? Theatre of the Oppressed in NYC, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 77-83. o., MTI Press, 77. o.

⁷ Boal, Augusto and Susana Epstein: Invisible Theatre: Liege, Belgium, 1978, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 24-34.o., MTI Press, 26. o.

második könyvét *Games for Actors and Non Actors*⁸ címmel, melyben sok játékkal találkozhat az olvasó. Ezek a játékok képesek bárkit kimozdítani a megszokott, berögzült cselekvésekből. Az 1995-ös *Rainbow of Desire*⁹ (A vágyak szivárványa) esztétikai és pszichoterápiás fejlesztéseit, törekvéseit foglalja össze. 1998-ban jelentette meg *Legislative Theatre: Using Performance to Make Politics* című könyvét.¹⁰

1931-ben született Rióban¹¹. Szülei portugálok voltak, édesapja 1914-ben hagyta el szülőházát. Boal anyagilag stabil liberális családban nőtt fel. Tíz évesen már színházasdit játszott unokatestvéreivel¹². Viszont természettudományt tanult – apja azt szerette volna, hogy orvos legyen¹³. Brazil Egyetemen diplomázott 1952-ben kémiai mérnöki szakon, majd New Yorkba ment kémiát tanulni a Columbia Egyetemre. Mindeközben kis színházakba járt, írókkal, rendezőkkel találkozott. A 46. utcában dolgozott színházakban, színdarabokat írt, és meg is kellett, hogy rendezze őket, így rendező lett. New York-i évei alatt Brecht és Sztanyiszlavszkij voltak rá nagy hatással.¹⁴ New York-i diplomázása után Boal Sao Paoloban, a brazil diktatúra alatt dolgozott az Arena Színházban¹⁵. Erről az időszokról így nyilatkozik: „Megtettem mindent, hogy visszaállítsam a demokráciát – írással, rendezéssel, politikai akciókkal.”¹⁶ Nézőiket bevonta darabjaiba, mellyel a valódi forradalmat is próbálták¹⁷. 15 évig dolgozott itt, közben kétszer nősült is.¹⁸ A brazil diktatúra ellehetetlenítette népszerű színházi tevékenységét, így újságszínházba kezdett¹⁹. 1971-ben száműzték hazájából²⁰. Argentínában utcai akciókkal kísérletezett, majd a szomszédos brazil kormány nyomására végül Brazília helyett itt zárták börtönbe. Indokként művészetében felvállalt politikai színházi tevékenységét, elsősorban vonatokon, éttermekben, üzletekben létrehozott utcai akcióit nevezték meg²¹. Két könyvet írt börtönévei alatt, köztük a mindmáig legnagyobb hatásút, az *Elnyomottak színházát*-t, mely barátja, Paulo Freire²² pedagógiáján²³ alapul. 1973-ban a perui kormány meghívására Boal részt vett egy felnőttoktatási írni-olvasni tanító programban.²⁴

Aztán 1976-ban Boal Portugáliába távozott, a Nemzeti Színházi Konzervatóriumban rendezett, majd a Sorbonne-on tanított. 1978-79-ben 5 hónapon át tartó workshopot vezetett 20 embernek, majd 10 napon át 200 embernek. Így jött létre a *Centre du Theatre de l'Oprime*, Augusto Boal párizsi központja²⁵. 1981-ben megrendezte az első nemzetközi fórumszínházi fesztivált Párizsban. 1986-ban az új brazil kormány hazahívta, hogy dolgozzon iskolákban, nagyon szegény gyerekekkel. 1986-ban riói központot hozott létre.

Braziliában az „ellenség” egyértelmű volt, az elnyomásra épülő társadalmi helyzetek, a politikai helyzet, a cenzúra, az erőszak²⁶. Dolgozott analfabétákkal, olyan emberekkel, akiknek kevés lehetőségük volt másra, mással együtt művészetet csinálni. Hátrányos helyzetük, a társadalmi berendezkedésből adódó problémáik meghatározta életüket. Velük együtt folyamatosan új színházi formákkal kísérletezett, tette mindezt azért, hogy segítsen olyan helyzeteket előteremteni, ahol ezek az embereknek a saját életükön változtathatnak.

Miután a hetvenes években Boal Európában jött, 15 különböző európai országban dolgozott. Migránsokkal, tanárokkal, nőkkel²⁷, férfiakkal, rasszizmus, szexizmus áldozataival, elviselhetetlen munkakörnyezetben dolgozókkal, olyanokkal, akik elnyomástól szenvedtek. Ezekben a fórumszínházi helyzetekben szakember-

⁸ Boal, Augusto: *Games for Actors and Non Actors*, London, New York, Routledge, 2002.

⁹ Boal, Augusto: *The Rainbow of Desire. The Boal Method of Theatre and Therapy*, translated by Adrian Jackson, Routledge, 1995.

¹⁰ *Legislative Theatre – „törvényhozói színház”*

¹¹ Boal, Augusto and Susana Epstein, 1990, 26. o.

¹² Babbage, Frances: *Augusto Boal*, Routledge, New York, 2004, 5.o.

¹³ Boal, Augusto and Susana Epstein, 1990, 26.o.

¹⁴ Babbage, Frances: *Augusto Boal*, Routledge, New York, 2004., 6.o.

¹⁵ Paterson, A Brief Biography of Augusto Boal, <http://ptoweb.org/aboutpto/a-brief-biography-of-augusto-boal/> (Utolsó letöltés: 2016. március 1.)

¹⁶ Boal, Augusto and Susana Epstein, *Invisible Theatre: Liege, Belgium, 1978*, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 24-34.o., MTI Press, 26.o.

¹⁷ Boal, Augusto and Susana Epstein, 1990, 27.o.

¹⁸ Babbage, Frances: *Augusto Boal*, Routledge, New York, 2004., 9 o.

¹⁹ Boal, Augusto: *Games for Actors and Non Actors*, London, New York, Routledge, 2002, 252. o.

²⁰ <http://ctorio.org.br/novosite/quem-somos/historia/> (Utolsó letöltés ideje: 2016. június 30.)

²¹ Diane Conrad: A „veszélyeztetettség” fiatalkori tapasztalatai, In: *A dráma mint társadalomkutatás*, L'Harmattan, Káva Kulturális Műhely, 2010., 69.o.

²² Paulo Freire (1921-1997): brazil neveléstudós, Boal kortársa, fő műve *Pedagogy of the Oppressed*

²³ Freire, Paulo: *Pedagogy of the Oppressed*, Continuum, London, 2005 (Első kiadás 1970)

²⁴ Sz. Pallai Ágnes: Fórum színház: ahol a nézők is játszanak, <http://epa.oszk.hu/00100/00181/00006/22.htm>

²⁵ Boal, Augusto and Susana Epstein, 1990., 27. o.

²⁶ *Activism, Therapy, or Nostalgia? Theatre of the Oppressed in NYC*, Mady Schutzman, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 77-83. o., MTI Press, 77.o.

²⁷ Boal, Augusto Jan Cohen-Cruz and Mady Schutzman, *Theatre of the Oppressed Workshops with Women: An Interview with Augusto Boal* TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 66-76.o., Published by: MIT Press

ként új elnyomásokkal találkozott: magány, képtelenség a kommunikációra, az üresség könnyei.²⁸ A fejlett országokban az emberek efféle kérdésektől szenvedtek: *ki vagyok én?*²⁹ Ám a diktatúrák után kissé furcsa volt ezekkel a helyzetekkel szemben találnia magát szakemberként. Hogy lehetséges ez? Miközben Svédországban és Finnországban nagyon magas volt az öngyilkosságok aránya, épp ott, ahol a lakosságnak mindene megvolt: étel, ital, lakhatás, szociális biztonság. Boal, aki diktatúrában dolgozott előtte, kegyetlen körülmények között, folyton azt kérdezte: *hol vannak itt a rendőrök?* Mert azelőtt látható elnyomással dolgozott. Aztán lassan megváltozott a véleménye, és a *belső elnyomásokkal* kezdett el foglalkozni. Utalva az öngyilkossági mutatókra: hiszen bárhol is jön a halál, egy ember, aki annyira szenved, hogy eldobja az életét, az többféle elnyomással néz szembe.

Boal ezek után abból a hipotézisből indult ki, hogy a *rendőrök* a fejben vannak³⁰. Nem kívül. Ha ezek a rendőrök valóban „léteznek” a fejben, akkor valahonnan jönniük kell. Arra a következtetésre jutott, hogy talán mások fejében is léteznek ugyanazon elnyomásrendszerek. A feladat az volt, hogy ezeket a „rendőröket” „felfedezze”, és új utakat találjon a belső elnyomások feltérképezésére, új nézőpontokat adjon résztvevői szemléletmódjának, attitűdjének formálására. Hiszen az efféle külső elnyomásokat Boal szerint internalizáljuk³¹. A szorongások és a magány, társadalmi pozíciók okozta nehézségek terápiás megközelítésére kidolgozta „*a vágy szivárványa*” (*Rainbow of Desire*) technikát³².

Boaltól, ha azt kérték, hogy beszéljen arról, mi a színház, akkor gyakran hozta Lope de Vega példáját: *a színház két színész egy színpadon, és a szenvedély*³³. Ha pedig azt kérdezték tőle, mi az emberi lény, azt válaszolta, individuális testek, melyek egymással találkoznak, érzik, amit érintenek, hallják, amit hallanak, látják, amire néznek, fejlesztik az érzékeiket és van memóriájuk³⁴. Arra pedig, hogy mi a színész, csak így válaszolt: egy kukta³⁵ (= magas nyomású főzőedény). A kuktában benne van az ember, csak néhány elemét fejezi ki a személyiségének. A színház során viszont a kukta alatt tüzet gyújtanak. Az elnyomottak színháza színházi és terápiás tudás, kivételes ereje van, intenzív hatása és energiája, melyet politikai, szociális, nevelési és pszichoterápiás helyzetekben is lehet használni. Ez Boal életműve, hagyatéka az utókorra.

Az 1980-as évek végén New Yorkban dolgozott Boal. 1993-ban Rióban rendezett nemzetközi fórum-színházi fesztivált, és ott a helyi lakosokat hívta összefogásra a gyermekek szegénysége és éhezése ellen³⁶. Boal élete végéig nyomon követte a világon, hogy merre zajlik fórumszínház munká, támogatta tanítványait.

2009-ben halt meg. Barátok, könyvek, résztvevők emlékeznek rá és csodálatos, elkötelezett, inspiráló egyéniségére. Boal hitt az egyenlőségben, az emberi természet, a színház, a művészet erejében, az elnyomással való szembenézésben, a változás létrehozásában.³⁷ Esméi a mai napig jelen vannak a vele együtt dolgozók és követői szívében – például a riói központ, korábbi munkahelye, a mai napig érintetlenül őrzi szobáját.

Boal hatása, hagyatékának megőrzése Európában és a világon

„Boal meggyőződése, hogy ha valaki egy fiktív színpadi történet szereplőjeként megpróbálja megváltoztatni kilátástalannak tűnő helyzetét, és ez a kísérlet a darab képzeletbeli világában sikerül, akkor az átélt élmény cselekvési mintát ad a nézőknek, és elősegíti, hogy a valóságban is kézbe vegyék sorsuk irányítását. Úgy fogalmaz, hogy a játészó-nézők színpadi akcióit valóságos cselekvéseik próbájaként lehet felfogni.”³⁸ /Sz. Pallai/

²⁸ Boal, Augusto: *The Rainbow of Desire. The Boal Method of Theatre and Therapy*, translated by Adrian Jackson, Routledge, 1995, 7. o.

²⁹ *Activism, Therapy, or Nostalgia? Theatre of the Oppressed in NYC*, Mady Schutzman, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 77-83.o., MIT Press, 79.o. <http://www.jstor.org/stable/pdf/1146071.pdf>

³⁰ Boal, Augusto: *The Cop in the Head. Three Hypotheses*, Augusto Boal and Susana Epstein, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), pp. 35-42, MIT Press, 35.o.

³¹ Boal: *The Cop in the Head*, 35. o.

³² Diane Conrad: *A „veszélyeztetettség” fiatalok tapasztalatai*, In: *A dráma mint társadalomkutatás*, L'Harmattan, Káva Kulturális Műhely, 2010., 69. o.

³³ Cohen-Cruz, Jan : *Boal at NYU: A Workshop and Its Aftermath*, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 43-49.o., MIT Press, 43.o.

³⁴ Cohen-Cruz, Jan : *Boal at NYU: A Workshop and Its Aftermath*, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 43-49.o., MIT Press, 43.o.

³⁵ u.o.

³⁶ Heritage, Paul: *The Courage to Be Happy: Augusto Boal, Legislative Theatre, and the 7th International Festival of the Theatre of the Oppressed*, TDR (1988-), Vol. 38, No. 3 (Autumn, 1994), pp. 25-34, Published by: MIT Press, DOI: 10.2307/1146376, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1146376> (Utolsó letöltés ideje: 2016. március 10.)

³⁷ Marija Gajic: *Theatre as Rehearsal for Reality. Homage to Augusto Boal*, 47.o.

³⁸ Sz. Pallai Ágnes: *Fórum színház, ahol a nézők is játszanak*, URL: <http://epa.oszk.hu/00100/00181/00006/22.htm>

Boal színházi közege emberséges környezetet teremt. Olyat, amelyben az emberek képesek figyelni egymásra és közben magukra is. A színdarabban pedig el is felejthetjük magukat. Ez a módszer, bárhol alkalmazzák: demokratikus együttműködésen alapul. Közösségeket hív életre módszereivel, törekvéseivel. Jelenleg Dél-Amerikában (pl. Centro de Teatro do Oprimido³⁹ – Rió), Európában (pl. a Kuringa központ Berlinben), Afrikában (pl. Szenegálban⁴⁰) és Indiában található központokban, valamint a helyi kezdeményezésben zajlik szellemi hagyatékának megőrzése.

Női témákkal Boal 1976-77-ben kezdett el először dolgozni Olaszországban, majd Franciaországban az abortusz és annak folyamata során a nők tárgyként való kezelésének kérdéskörével foglalkozott a *Family Planning* szervezettel együttműködve⁴¹. Egészségügyhöz kötődő témákat előszeretettel dolgozott fel résztvevőivel⁴². Sao Paoloban a *Rede Mulher* nőjogi szervezettel kizárólag női csoportot csinált. Brazíliában és más latin-amerikai országokban mindig is erősek voltak a nőjogi mozgalmak, a szegény környezetben élő nők gyakran tüntettek jogaikért⁴³. (Amikor Párizsban női csoportot hozott létre, kérte a nőket, hogy olvassanak Freire *Elnyomottak pedagógiájá*-ból és ismerkedjenek Sztanyiszlavszkij műveivel.⁴⁴) Foglalkozott a prostitúció kérdésével⁴⁵, egyéb nőjogi és gyermekjogi kérdésekkel is. A fórumszínház csak nőkkel dolgozó ága a nemzetközi Ma(g)dalena mozgalom. A Ma(g)dalena csoportok kizárólag női fórumszínházi csoportok. A mozgalom biztonságos tereket teremt a női önkifejezésre. A mozgalmat Boal ma élő egyik elismert tanítványa, Barbara Santos berlini fórumszínházi szakember indította útjára 2011-ben.

Boal művészetet csinált és társadalmi változásokat ért el vele, ebben áll a fórumszínház ereje. Csoportokkal dolgozott, a társadalom elnyomott csoportjaival, a mindenkori kortárs témákkal. Művészetében és pedagógiájában innovációkat ért el. Boal olyan eszközt adott a színházán keresztül az emberek kezébe, mellyel fiatal, idős, iskolázott vagy iskolázatlan ember is dolgozhat. Mert hat rá. Munkájával megbontott mintákat – és ebben volt újító. A racionalitás mellett az érzelmekre hatott munkássága. Az étellel dolgozott, és az ételtől vett jelenetekkel. Igazi humanistaként.

Boal munkásságának egyaránt van filozófiai, színházelméleti és színháztörténeti jelentősége. Módszereit az Európai Unióban kultúrák közötti kommunikációs helyzetekben is használni kezdték. Hiszen elméletének egyik alaptétele a diskurzus, amelyre a fórumszínházi előadás is épül. Módszerei mindenképp kritikai nézőpontúak – a közös szociális tapasztalatokat gyűjtik össze. Boal módszertana jelenleg az oktatásban, önismerteti csoportokban, a nevelés különféle területein használatosak leginkább. Módszereinek iskolai alkalmazása érdemes a kutatásra. A fórumszínház olyan munkaforma, mely kiválóan alkalmazható pedagógiai célokra⁴⁶.

Boal a színházat univerzális nyelvként értelmezte és használta, mely mindenkihez szól⁴⁷, s melyet mindenki ért. Boal szerint ezt a nyelvet egyszerűen csak beszéljük, ez nem egy olyan diskurzus, amit csak hallgatunk.⁴⁸ Workshopjain azt mondta: saját magunkkal dolgozunk, mindenki a saját elnyomásáról beszéljen, és ne másokérül.⁴⁹

Mi a fórumszínház?

A fórumszínház egy széles körben elterjedt nyelv, melyet beszélve utak nyílnak meg a színházművészetből építkezve a közönség felé. Politikai színház. Művészeti módszer. Nevelési módszer. Pedagógiai eszköz. Esztétikai tapasztalat. Színházi forma. A fórumszínház egy cselekvésre, tevékenységre épülő esemény, melyben a nézők nem csak instruálják a főszereplőket, hanem ők maguk állnak be helyükbe. Az eredeti előadástól eltérő végkifejletet hoznak létre. Passzív befogadóból aktív, cselekvő színészekké válva, saját tapasztalataikat, javaslataikat, kérdéseiket beépítve előadásukba, ők maguk játsszák el a színpadon a változtatást a szimboli-

³⁹ <http://ctorio.org.br/novosite/>

⁴⁰ <https://kaddusolafrika.wordpress.com/kaddu-yaraax/>

⁴¹ Boal, Augusto Jan Cohen-Cruz and Mady Schutzman, *Theatre of the Oppressed Workshops with Women: An Interview with Augusto Boal* TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 66-76. o., Published by: MIT Press, 67. o.

⁴² Franciaországban pszichiátriai betegekkel dolgozó szakemberekkel is foglalkozott Boal, leírja itt: Augusto Boal: *The Rainbow of Desire. The Boal Method of Theatre and Therapy*, translated by Adrian Jackson, Routledge, 1995, 52. o.

⁴³ Akchurin, Maria and Lee, Cheol-Sung : *Pathways to Empowerment: Repertoires of Women's Activism and Gender Earnings Equality*, *American Sociological Review*, Vol. 78, No. 4 (August 2013), 679-701. o., Published by: American Sociological Association, 684. o. Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23469232>

⁴⁴ Boal, Augusto Jan Cohen-Cruz and Mady Schutzman, *Theatre of the Oppressed Workshops with Women: An Interview with Augusto Boal* TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 66-76.o., Published by: MIT Press, 69. o.

⁴⁵ Augusto Boal: *Two or Three Questions for René Major and Jacques Derrida*, TDR (1988-), Vol. 45, No. 4 (Winter, 2001), pp. 5-6, Published by: MIT Press, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1146925>

⁴⁶ Szajkó Otília: *A drámajáték alkalmazása történelemórán*, URL: <http://www.tani-tani.info/084szajko>

⁴⁷ Sz. Pallai Ágnes: *Fórum Színház, ahol a nézők is játszhatnak* URL: <http://epa.oszk.hu/00100/00181/00006/22.htm>

⁴⁸ Boal, Augusto: *The Cop in the Head. Three Hypotheses*, Augusto Boal and Susana Epstein, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), pp. 35-42, MIT Press, 35.o.

⁴⁹ Cohen-Cruz, Jan : *Boal at NYU: A Workshop and Its Aftermath*, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 43-49.o., MIT Press, 44. o.

kus főhős, valójában a jelen lévő közösség céljai érdekében. A fórumszínházi előadások általában a színpadon megjelenő elnyomásokra kérdeznék rá. A fórumszínházi intervenció mindig egy teremnyi ember meggyőzését és legjobb tudását fejezi ki az adott időben.

Vannak, akik csak gyönyörködésből nézik a színházat.⁵⁰ A hagyományos színházi formák sokszor ezeket a „gyönyörködtető” hatalmi rendszereket erősítik. A fórumszínház a társadalmi tudatosságot erősíti, az önérvényesítést segíti, változtat résztvevőin. Emberi drámákat hoz elő, azért, hogy analizálja, átalakítsa azokat a helyzeteket, amelyek konfliktusosak, stresszesek, kellemetlenek.⁵¹ A fórumszínházi darab előadása során a közönség olyan közösséggé válik, mely megéli a közös megoldás élményét.⁵² A megoldást pedig a főhős (*protagonista*) nyomasztó, feszítő élethelyzetére keresi együtt a közönség. A darabban általában szerepel egy elnyomó (*oppressor*).⁵³ Boal azt mondja, a színház mindkettő lehet: művészet és fegyver is.⁵⁴ Shakespeare-t idézve a színház tükör is, amiben a bűneinket és erényeinket láthatjuk.⁵⁵ A színházat nem csinálhatjuk egyedül, a színházhoz össze kell gyűlnünk. Méghozzá nem kevés embernek. Az Elnyomottak színházában az a szereplő, aki a színpadra jön, a saját életének egy epizódját mutatja be. Az emberi motivációkat, érzelmeket, élethelyzetbeli megnyilvánulásokat látja a néző-résztvevő kívülről az előadás során. Majd átérzi, belemélyed. Közben nem kap válaszokat, de a kérdések száma nő, a válaszkérés pedig folytatódik.⁵⁶

Az Elnyomottak színházának két fő célja van: segítse, hogy a néző főhőssé válhasson a drámai cselekményben, majd aztán alkalmazhassa a való életben azt, amit a színházban gyakorolt.⁵⁷ Két minőséget tesz egy síkba: a színpadot és a nézőteret. A nézőtér és színpad közötti dialógust teremti meg⁵⁸, a színpad megváltoztatja a nézőteret, a nézőtér pedig megpróbál megváltoztatni mindent.⁵⁹ A dráma révén a közösség a demokratikusság működését tapasztalja meg.⁶⁰

A fórumszínház kialakulása

Boal a hetvenes években úgynevezett szimultán dramaturgiával dolgozott.⁶¹ Az emberek valódi történeteivel. Olyan darabokkal, melyek a lakosság problémáit, válsághelyzeteit mutatták be. Kritikus pontokon megállították a jelenetet, hogy megkérdézzék a jelenlévőket, mit tegyen a főhős? Ezt *szimultán dramaturgiának*⁶² nevezzük, melyben a nézők által felvetett probléma egy közös megoldás lehetőségét is előrevetíti. Boal mindent a gyakorlatban fejlesztett ki.

Anekdotikus megközelítésben a következőképpen: Egyszer egy nő ment oda hozzá. Félénken ezt kérdezte: „*Tudom, hogy politikai színházat csinál. Nekem nagy gondom van, de ez csak az enyém. Tud nekem segíteni az ön színháza?*” Boal elmondta véleményét, miszerint minden probléma politikai. Erre a nő azt válaszolta, hogy az övé biztosan nem az. Azt mondta, hogy a férje a problémája. Erre Boal így válaszolt: Ki mondja, hogy ez a férfi a férjed? A TÁRSADALOM mondja, hogy ő a férjed, tehát a probléma politikai.⁶³

Amikor Boal elkezdett a nő történetével dolgozni, szimultán dramaturgiát használt. A kritikus pillanatban pedig a közönséget kérdezte meg: *Mit tegyen ez a nő?* A színészek improvizáltak a résztvevők válaszai alapján, majd a színpadon könnyekben törtek ki, megbocsájtottak, harcoltak, elhagytak. A főhős a darabban egyre inkább megkönnyebbült. Aztán a következő jelenetben a közönség még mindig elégedetlen volt. A

⁵⁰ Boal, Augusto: Theatre of The Oppressed, Pluto Press, 1979. (Eredeti kiadás: Teatro del Oprimido, 1974.), 2. o.

⁵¹ Canova, Patrizia (szerk.) Drops of Life. Experiences of Theatre of the Oppressed, ACRA, 2011., 38.o. https://issuu.com/fondazioneacra/docs/samakinamaji_tdo_eng/50 (Utolsó letöltés ideje: 2016. március 1.)

⁵² Norris, Joe: Az állampolgárság gyakorlatai, In: A dráma mint társadalomkutatás, L'Harmattan Kiadó, 2010, 30. o.

⁵³ Sz. Pallai Ágnes: Fórum Színház, ahol a nézők is játszhatnak <http://epa.oszk.hu/00100/00181/00006/22.htm>

⁵⁴ Augusto Boal: The Aesthetic of the Oppressed, Routledge, 2006, 62. o.

⁵⁵ u.o., 62. o.

⁵⁶ Canova, Patrizia (szerk.) Drops of Life. Experiences of Theatre of the Oppressed, ACRA, 2011., 38.o. https://issuu.com/fondazioneacra/docs/samakinamaji_tdo_eng/50 (Utolsó letöltés ideje: 2016. március 1.)

⁵⁷ Boal, Augusto: The Cop in the Head. Three Hypoteses, Augusto Boal and Susana Epstein, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), pp. 35-42, MIT Press, 36. o.

⁵⁸ Augusto Boal: The Rainbow of Desire. The Boal Method of Theatre and Therapy, translated by Adrian Jackson, Routledge, 1995, 42. o.

⁵⁹ Boal, Augusto: The Cop in the Head. Three Hypoteses, Augusto Boal and Susana Epstein, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), pp. 35-42, MIT Press, 37. o.

⁶⁰ Norris, Joe: Az állampolgárság gyakorlatai, In: A dráma mint társadalomkutatás, L'Harmattan Kiadó, 2010, 30. o.

⁶¹ Boal in Brazil, France, the USA: An Interview with Augusto Boal, Michael Taussig, Richard Schechner and Augusto Boal, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 50-65. o., MIT Press, 56. o.

⁶² Sz. Pallai Ágnes: A Fórum Színház dramaturgiája, Drámapedagógiai Magazin, 2002. <http://magyarszak.unimiskolc.hu/kiadvanyok/drama2002/ea/szpallai.htm> (Utolsó letöltés ideje 2016. március 1.)

⁶³ Augusto Boal: The Rainbow of Desire. The Boal Method of Theatre and Therapy, translated by Adrian Jackson, Routledge, 1995, 7. o.

hátsó sorban hözöngtek, mire egy nagydarab nő elmondta, mire gondol, de a színészek nem úgy valósították meg, ahogy elképzelte. Ekkor a nő megkérdezte: „Szabad?” Felment a színpadra...⁶⁴

Így született meg a fórumszínház.⁶⁵

A megoldás tiszta volt, személyes, egyedi, át nem ruházható, egyéni, színészek nélküli, önmagát behelyettesítő megoldás. Ez a fajta színház a vitán, párbeszéden alapul. És ez a színház nem volt didaktikus. Spontán volt. Kollektív tanulás lett. Ez a perui nő tanította meg, hozta be ezt a tudást a világba.

Az érzelmeinkkel pedig így küszködhetünk fórumszínházi előadás közben: „*Már nem vezetve vagyok, hanem vezetek. Már nem más érzelmei fogtak meg. Már látom, hogy a saját érzelmeimet én hoztam létre. Átlényegültem. Én kontrollálom a cselekvéseimet. Én az alany és a tárgy vagyok. Valaki volt eddig, aki olyan, mint én, vezette a cselekményt, most mi együtt mindezen sokasággal lettünk az események tárgya. Először a színpad vitt magával, másodszorra már én mozgok. Az elnyomottból ott a színpadon művész lett.*”

A fórumszínház gyakorlati kérdései

A fórumszínház színdarabépítésre, csoportalakításra, önismereti csoportok léhozására, színdarabírásra is használható. Demokratikus nevelési eszköz, pedagógiai módszertan is. Ebben a folyamatban mindenki kollektíven felelős az eredményért. A szereplők és a résztvevők hangot kapnak a jocker szereplő által, ő a vezető. A jocker „bonyolítja” a helyzetet, kérdezi a közönséget. A fórumszínházi előadás komplexitását segíti megragadni, felhívja a figyelmet arra, hogy a dolgok nem mindig azok, aminek látszanak. A jocker segítségével a közönség többnyire a megoldást keresi. Egyik feladata az, hogy egyes emberek gondolati szálai között megtalálja a közös szálát. Rákérdezzen, megkérdőjelezzen, provokáljon. Boal a jocker figurát⁶⁶ a résztvevők és a nézők közötti tér áthidalására fejlesztette ki⁶⁷. A jocker elválasztja és össze is köti a résztvevő színészeket a játszva-nézőktől („spectator”: Boal kifejezése angol nyelvű szójáték). Mindeközben jocker figura kérdésein keresztül vonódnak be egyre inkább a közönség tagjai a játékba, a színház feszültségébe. Passzív nézőből aktív játszva-nézővé alakul a közönség⁶⁸. Mindezekkel a szereplőkkel együtt születik meg a kollektív interpretáció⁶⁹, a közös történetalakítás, módosul a történet. A jocker világossá teszi az előadás alatt, hogy szimultán zajlanak a történések az előadásban⁷⁰ és a játszva-nézőben.

Boal azt mondja, minden kapcsolat az életben mintázatok sora, és ezek a mintázatok a maszkjaink, ahogy a karakterek maszkjai is. A fórumszínház alkalmas arra, hogy társadalmi és belső elnyomásokat szemléltessünk, „tegyünk ki” a színpadra, a társadalmi szerepeket tegyünk reflektálttá. A fórumszínház célja, a ráeszmélésen, fellépésen keresztüli társadalmi változás elérése. Boal módszerei fejlesztik a látást: az önmagunk és mások helyesebb látását. A színház egy végtelenül természetes tanulás, ahogy a gyermek élni tanul, játszani, énekelni, annyira magától értetődő⁷¹. Színházi cselekvéseink megmutatják, hol voltunk, hol vagyunk és hova tartunk⁷², mik azok, amik érzelmileg érintenek minket ebben vagy abban a helyzetben. A színház az a saját és közös szellemi termék, ami megengedi, hogy az ember szemlélje magát aktivitás közben, miközben folyamatosan másokra is figyel egyszerre. A színház az egyik első emberi intervenció, a szemlélődő én, az én és a nem-én⁷³ is benne van, és benne volt mindig is. Éppen azt mutatja, mennyire másként nőttünk fel, más helyen éltünk és mégis egyek vagyunk.

A fórumszínház elnyomásokkal dolgozik, valamint egyidejűleg az elnyomások leleplezésével. A gesztus, melyet játék közben a résztvevők, játszva-nézők tesznek, a társadalomformálás eszköze lehet, mely nyilvános cselekvés, és ily módon a társadalom jelenlévő tagjaihoz is elér. Megszűnik a határ a művész és a megnyilatkozó nem-művész között, mert eltűnnek a kategóriák. S kiderülhet, hogy ebben a szabad helyzetben, ki és mi kerül majd valóban előtérbe.

A fórumszínháznak csak egy tér kell. Ez a fajta szervezés nem kerül pénzbe. Boal azt mondja: ettől eddig tart a tér, amiben játszunk, jelöljük ki. Ez a tér átalakul Boal szerint esztétikai térré, olyan esztétikai térré,

⁶⁴ megjegy. vagy Boal hívta fel a színpadra... vö. Boal in Brazil, France, the USA: An Interview with Augusto Boal, Michael Taussig, Richard Schechner and Augusto Boal, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 50-65.o., MIT Press, 56. o.

⁶⁵ Ez 1973-ban történt Peruban, Chaclacayoban, egy Lima melletti kis faluban, az analfabétákkal indított munka során történt. Brazíliában már kidolgozta ennek előzményeit.

⁶⁶ Boal, Augusto: The Joker System: An Experiment by the Arena Theatre of São Paulo, The Drama Review: TDR, Vol. 14, No. 2, Latin American Theatre (Winter, 1970), pp. 91-96, Published by: MIT Press, DOI: 10.2307/1144533, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1144533> (Utolsó letöltés ideje: 2016. március 10.)

⁶⁷ Nagy, 2013, 21. o.

⁶⁸ Nagy, 2013, 22. o.

⁶⁹ Boal: Theatre of The Oppressed, Pluto Press, 1979. (Eredeti kiadás: Teatro del Oprimido, 1974.), 143. o.

⁷⁰ Boal: The Joker System, 1970), 92. o.

⁷¹ Boal: The Aesthetic of the Oppressed, Routledge, 2006, 37. o.

⁷² Boal, 2006, 62. o.

⁷³ Boal, 2006, 67. o.

amely tükörré válik a néző számára az előadás során.⁷⁴ A művészeti beavatkozás, a benne zajló fórumszínházi darab teszi esztétikai térré a színpadon történeteket. A színház olyan szellemi közeg, mely lehetővé teszi, hogy az ember szemlélje magát aktivitás közben.⁷⁵ A fórumszínház szereplői a néző-színészek, a karaktereket formáló színészek és a jocker figura. Hagyományos értelemben vett közönség nincs. A fórumszínház kollektív felszabadított helyzet, az önmegfigyelésen alapul és mások látásának megsokszorozott tükrének képén.⁷⁶

A fórumszínház kreatív folyamatában benne van a játszva-néző – személyiségelemei a folyamatban teljes mértékben részt vesznek. Átélt valamit. Produktumot hoz létre. A kreatív alkotásban pedig segíti őt a forma „családiassága”, a folyamat szereplőinek rugalmassága, a létrehozott mű és élmény egyedisége, eredetisége, megismételhetetlensége, pillanatnyisága és elmúlása.

A fórumszínház dolgozik monológokkal, dialógusokkal. A fórumszínházi workshopokon, csoportokban, az interakciók, a kritikai gondolkodás fejlődik.

Boal három jelenséget különít el a néző-színész kapcsolatban. Az egyik az *identifikáció*, amikor a színész, néző-színész azt mondja: „*én olyan vagyok*”.⁷⁷ A színész saját személyisége, érzékenysége egy másik személy érzékenységgel azonosul. A másik a *felismerés*, amikor azt mondja: „*én nem ilyen vagyok, de értem, hogy miről beszél*”. A másik ember élménye a másé. Ez az élmény elég intenzív lehet, ha már átélt valaha a színész ilyen eseményt. A *rezonálás* a legösszetettebb fogalom, ez a harmadik típusa a néző-színész kapcsolatnak, ez egy kicsit az előző kettő összekeveredve: „*Ő ilyen, így cselekszik, de cselekedhetne másképp*”, „*nem tudom hogyan, csak érzem ezt*”.⁷⁸

A fórumszínház válfajai⁷⁹

„the word ‘catharsis’ would be a medical metaphor, a purgation which denotes the pathological effect on the soul, analogous to the effect of medicine on the body”
(Augusto Boal)

A *Theatre of the Oppressed* (elnyomottak színházának) műfajnak többféle művészeti ága van: fórumszínház (*Forum Theater*), képszínház (*Image Theatre*), láthatatlan színház (*Invisible Theatre*⁸⁰), „rendőrök a fejben”⁸¹ (*Cops in the Head*), újságszínház (*Newspaper Theater*), és a vágyak szivárványa (*Rainbow of Desire*), mely pszichoterápiás módszernek számít, és a törvényhozói színház (*Legislative Theater*) – és a képek, játékok, hangok, szavak, mondatok, melyek által mindez létrejön.

A játékok a boal-i fogalomra, a *de-mechanizációra* épülnek. A mechanikus testtudat megtörése. Száz meg száz gyakorlattal éri el, hogy érezzünk, lássunk, halljunk másként. Hogy tudjunk tapintani. Hogy ha jelen vagyunk, halljunk, lássunk, lepjük meg magunkat. Itt élő szobrok és szobrászok is lehetünk. Érzések, testérzetek sora. Test és lélek bezsírozása, vagy megolajozása, fellazítása olyan módon történik, ami a színházban résztvevő számára új tapasztalat. A mechanikus testtudat megtörik. Boal a *Games for Actors and Non Actors*⁸² című könyvében találhatóak meg ezek a játékok, gyakorlatok.

A képszínházban (*Image Theater*) a közönség tagjai a testükből formált szobrokként képet alkotnak. A szobrok közötti erőviszonyokat elemzi a játszva-néző közönség. Érzéseket, ötleteket és viszonyokat lehet ábrázolni vele. A szobrász, aki berendezzi az élő szobrot, az érzelmi állapotát is ábrázolja vele. Más néven „állókép-színháznak” is fordítják⁸³ ezt a változatot. Ez a fórumszínházi válfaj a többi alapja is. A színdarabépítésben mindig használható technika. 1971-ben kezdett el *láthatatlan színházat* (*Invisible Theater*) csinálni

⁷⁴ Boal, 2006, 117. o.

⁷⁵ Augusto Boal: *The Rainbow of Desire. The Boal Method of Theatre and Therapy*, translated by Adrian Jackson, Routledge, 1995, 13. o.

⁷⁶ Canova, Patrizia (szerk.) *Drops of Life. Experiences of Theatre of the Oppressed*, ACRA, 2011., 38.o.
https://issuu.com/fondazioneacra/docs/samakinamaji_tdo_eng/50 (Utolsó letöltés ideje: 2016. március 1.)

⁷⁷ Augusto Boal: *The Rainbow of Desire. The Boal Method of Theatre and Therapy*, translated by Adrian Jackson, Routledge, 1995, 69. o.

⁷⁸ Boal, 1995, 69. o.

⁷⁹ Augusto Boal: *The Aesthetic of the Oppressed*, Routledge, 2006, 4. o.

⁸⁰ Boal, Augusto and Susana Epstein, *Invisible Theatre: Liege, Belgium, 1978*, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 24-34.o., MTI Press

⁸¹ más fordításban: Zsaru a fejben vö. Nagy Dominika, 2013, 27. o.

⁸² Boal, Augusto: *Games for Actors and Non Actors*, London, New York, Routledge, 2002.

⁸³ Sz. Pallai Ágnes: *A Fórum Színház dramaturgiája* <http://magyarszak.uni-miskolc.hu/kiadvanyok/drama2002/ea/szpallai.htm> (Utolsó letöltés ideje 2016. március 12.)

Boal Argentínában.⁸⁴ Amikor a jelenlévők nem tudnak arról az utcán, hogy ők színházban vannak éppen. Ez a színészek számára kandikamera, a résztvevőknek éppen aktuális megoldandó helyzet.

A *Rainbow of Desire* módszertan általában improvizációval és képszínházzal kezdődik. Az aktuális helyzetet mutatják be az életükből a résztvevők improvizációk által. A történetmesélő először önmagát játszsza. Majd a történethez maga helyett választ valakit, hogy játssza őt a cselekményben. A rendező beállítja a szereplőket. A kiválasztás, a beállítás alatt a főhős és a szereplők testtartása és pozíciója folyamatosan, a helyzetnek megfelelően alakul, változik. A cselekmény szavak nélkül is jelen van. Tehát a mozdulatok és jelene-tek önmagukat írják. Az improvizációból könnyen színházi jeleneteket is alakíthatnak.⁸⁵ Mindenféle rendezői utasításon túl a színészek mégis azt fogják játszani, amit az általuk játszott karakter akar.

Ezt a módszert Boal a fórumszínház előkészítésére és érzelmi viszonyok érzékeltetésére, valamint a színdarabépítési folyamatra is használja.⁸⁶ Az újságszínházban a napi híreket alakítják jelenetté a résztvevők.⁸⁷ Az újságszínház Morenonál is létezett. Moreno soha nem tanította Boalt, Boal viszont biztosan olvasta Moreno könyveit⁸⁸, mégis Boal és Moreno párhuzamosan jutottak ugyanazokra a következtetésekre, szinte egymástól függetlenül.⁸⁹

A fórumszínház iskolai használata – Freire és Boal

„A nevelés – Paulo Freire, jelenvaló és hiteles! – tranzitív folyamat. A tanulás az élet egy cselekvése: amikor valaki felfedez valamit; önmagát fedezi fel és a másikat. A tanulása teszi az emberi lényt mássá, mint ami előtte volt: egy ember megtud valamit, amit előtte nem tudott.”⁹⁰

Már életében többek között a holland iskolarendszerben használták Boal módszertanát.⁹¹ Van egy kiváló kritikai pedagógiai eszköztár a nevelők kezében, melynek gyakorlata tanulható, átadható. Pedagógiai elméleti alapjai Paulo Freire szellemiségéből eredeztethetők. Freire szerint a szabadságtól való félelem nyomja el az elnyomott embert.⁹² Freire neveléstudós: munkásságát szintén a hatvanas-hetvenes években kezdte – Argentínában és Dél-Amerika különféle országaiban dolgozott. *Kritikai pedagógiája* humanista, liberális pedagógia. Az elnyomott leleplezi az elnyomó világot, és aztán átalakítja. Freire *Az elnyomottak pedagógiája* (*Pedagogía del Oprimido*, 1970) című könyvét a legkeményebb társadalmi és politikai elnyomás alatt írta.⁹³ Az emberek megkérdőjelezi önmaguk társadalmi beágyazottságát, részt vesznek a demokratikus társadalom kialakításában.⁹⁴ Boalnak, amikor Freire-t tanulmányozta, egy elemi, gyermekkori élménye jutott eszébe: a kiscsirkéknek szeretett volna segíteni kibújni a tojásból, és segített nekik kívülről feltörni a tojáshéjat. A kiscsirkék ezt nem bírták ki, elpusztultak. Mindenkinek a saját nehézségeivel kell megküzdenie, és azzal meg kell küzdenie.⁹⁵ A fórumszínház sosem volt didaktikus, itt együtt tanultak mindig is az emberek. Az elnyomottak színháza a kritikai pedagógián alapul. Iskolai használatban is van több országban a módszertan.⁹⁶ A freire-i elvek szerint a nevelést szabadságtelivé kell tenni, és ennek részeként például dialógusokra ösztönözni a fiatalokat.⁹⁷ (A dialógus lényege a szó, amely az akció és a reflexió kettőségét hordozza. A pedagógiai dialógus a világ megismerését és átalakítását mozdítja elő: az elnyomottal együtt ismeri fel az elnyomás okait, és megteremti azok felszámolásának lehetőségét.⁹⁸)

⁸⁴ Boal, Augusto and Susana Epstein, 1990, 29. o.

⁸⁵ Augusto Boal: *The Rainbow of Desire. The Boal Method of Theatre and Therapy*, translated by Adrian Jackson, Routledge, 1995, 67. o.

⁸⁶ Nagy, 2013, 24. o.

⁸⁷ Nagy, 2013, 26. o.

⁸⁸ Boal in Brazil, France, the USA: An Interview with Augusto Boal, Michael Taussig, Richard Schechner and Augusto Boal, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 50-65.o., MIT Press, 60. o.

⁸⁹ Nagy, 2013, 28. o.

⁹⁰ Boal: *The Aesthetic of the Oppressed*, Routledge, 2006, 110. o.

⁹¹ Boal in Brazil, France, the USA: An Interview with Augusto Boal, Michael Taussig, Richard Schechner and Augusto Boal, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 50-65. o., MIT Press, 58. o.

⁹² Freire, Paulo: *Pedagogy of the Oppressed*, Continuum, London, 2005, 46. o.

⁹³ Diane Conrad, 2010, 68. o.

⁹⁴ Diane Conrad, 2010, 68. o.

⁹⁵ Cohen-Cruz, Jan : Boal at NYU: A Workshop and Its Aftermath, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 43-49.o., MIT Press, 44. o.

⁹⁶ Schroeter, Sara „The way it works” doesn't: Theatre of the Oppressed as Critical Pedagogy and Counternarrative, *Canadian Journal of Education / Revue canadienne de l'éducation*, Vol. 36, No. 4 (2013), 394-415. o., Published by: Canadian Society for the Study of Education, URL: <http://www.jstor.org/stable/canajeducrevucan.36.4.394>

⁹⁷ Schroeter, Sara „The way it works” doesn't: Theatre of the Oppressed as Critical Pedagogy and Counternarrative, *Canadian Journal of Education / Revue canadienne de l'éducation*, Vol. 36, No. 4 (2013), 394-415. o., Published by: Canadian Society for the Study of Education, URL: <http://www.jstor.org/stable/canajeducrevucan.36.4.394>

⁹⁸ Mészáros György: A „rossz arcúak” szava: a kritikai pedagógia kihívása. In *Iskolakultúra*, 2005/4. 84-101. o.

Miért lenne fontos iskolában használni a fórumszínházat?

- Képességfejlesztő, a diákok tapasztalatai azonnal hangot kapnak, nyilvánossá válnak.
- A szegény, hátrányos helyzetű családokból származó diákok otthoni életkörülményei válnak akár láthatóvá.
- A diákok társadalomkritikai nézőpontokon keresztül szemlélhetik az improvizációkat, az előadásokat.
- Az iskoláknak vannak forrásaik ezzel a módszerrel dolgozni.
- A diák, a résztvevő, a szakember, a kisebbségi csoport tagja, a női csoport tagja talán kevésbé érzi, érezheti tehetetlennek magát, alkothat.
- A diákok a rájuk ömlő agresszív helyzeteket, például, amikor nemi identitásukat, orientációjukat, társadalmi státuszukat éri megbélyegzés, a fórumszínház eszköztárán keresztül tudják feldolgozni művészeti formában, és azt meg is tudják mutatni másoknak, ha szeretnék.

Mire használható? Azt gondolom, hogy az említett példák mellett a pedagógiai kutatómódszertan megújítására is lehet használni a fórumszínházat. Mert nem direkt, hanem „eljátszott”, áttételes helyzeteket vizsgálnak, és akkor talán a kutatói szerep sem annyira hatalmian leíró. Mert a fórumszínház olyan nyelv, amit mindenki ért. Amihez mindenki hozzászól(hat). A színpadon lévő cselekvés egyfajta fikció, melyet kutatni érdemes. Alkalmos normativitás-reflexiókra, belső folyamatok kivetítésére, élethelyzetből adódó pillanatnyi nehézségek kezelésére, asszertív technikák gyakorlására, belső elnyomások megnevezésére, elnyomói helyzetek modellálására, osztálytermi nehézségek kezelésére. A fórumszínház a nevelés elméletének és a kvalitatív neveléstudományi kutatásnak is formát adhat. Például a már meglévő etnográfiai kutatómódszertant (Mészáros György kutatásai)⁹⁹, is lehet osztálytermi performatív, etnofikciós módszerekkel kombinálni. Nemzetközi szinten Norman S. Dezin és Yvonna Lincoln dolgoztak etnográfiai pedagógiai kutatásban fórumszínházzal¹⁰⁰, etnodrámával, performansz-etnográfiával, performativitással¹⁰¹ a kutatómódszertanban.

Fórumszínházi törekvések a mai Magyarországon

Ma Magyarországon vannak csoportok, ahol boal-i alapokon nyugvó kreatív folyamatok zajlanak. Ezek lehetnek munkacsoportok, aktivistacsoportok, művészeti vagy társadalomkritikai csoportok, önismereti csoportok. A csoportoknak vannak vezetőik, akik a fórumszínházi tudást hazai vagy nemzetközi színterén sajátították el. A csoportok alakulása és megszűnése, azok változásai nagyon tanulságosak lehetnek a pedagógiai kutatás számára. A kiszolgáltatott, elnyomott csoportok erősítése, a velük való közös munka társadalmi folyamatokat indíthat el.

A fórumszínház jelenleg Magyarországon emberi jogi törekvéseket támogat, önismereti, önfejlesztési helyzetekben, pedagógiában vagy társadalmi akciókban, társadalmi csoportok érdekérvényesítésében használatos¹⁰². A fórumszínház a kibeszélésre ad módot, a témafelvetésekre: *semmi sem kultúrafüggetlen*, a színház művészet és fegyver, harcművészet.¹⁰³ Fontos, hogy a fórumszínház ne az iskolázottság nyelvét használja, hanem a mindennapi nyelvhasználatot kövesse. A fórumszínházi előadásban mindenki felveszi a résztvevő, a művész szerepét.

Magyarországon az elmúlt húsz évben a KÁVA Kulturális Műhely szervezett rendszeres fórumszínházi elemeket is tartalmazó előadásokat.¹⁰⁴ Egyik fontos munkájuk *A hiányzó padtárs* című darab, melybe a közönséget is bevonták.¹⁰⁵ Az előadás az iskolai szegregáció témakörével foglalkozik a fórumszínház konvencióinak alkalmazásával. Sz. Pallai Ágnes magyar főiskolásokkal épített fórumszínházi darabot színházpedagógia órán. A csoport saját korosztályának problémáiról készített darabot, melyet 2001 májusában adtak elő.¹⁰⁶ A Néprajzi Múzeumban a fórumszínházas módszereket a múzeumpedagógiai munkában is elkezdték használni.¹⁰⁷

⁹⁹ Mészáros György: Szubkultúrák és iskolai nevelés. Narratív kritikai pedagógiai etnográfia, 2014.

¹⁰⁰ Magnat, Virginie: Conducting Embodied Research at the Intersection of Performance Studies, Experimental Ethnography and Indigenous Methodologies, *Anthropologica*, Vol. 53, No. 2 (2011), pp. 213-227, Published by: Canadian Anthropology Society, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/41473875>, 53. o.

¹⁰¹ Diane Conrad: A "veszélyeztetettség" fiatalkori tapasztalatai, In: A dráma mint társadalomkutatás, L'Harmattan, Káva Kulturális Műhely, 2010, 72. o.

¹⁰² <http://www.temittennel.hu/forumsz.html>

¹⁰³ Boal: *The Aesthetic of the Oppressed*, Routledge, 2006, 57. o.

¹⁰⁴ www.kavaszhaz.hu/

¹⁰⁵ www.hianyzopadtars.hu

¹⁰⁶ <http://magyarszak.uni-miskolc.hu/kiadvanyok/drama2002/ea/szpallai.htm>

¹⁰⁷ videó a témáról: <https://www.youtube.com/watch?v=wFBkk-WFVB4> (Utolsó letöltés ideje: 2016. március 13.)

Az Artemiszio Alapítvány a fórumszínházi törekvések egyik motorja volt Magyarországon – főként FOTEL, ARIADNÉ projektjeikkel.¹⁰⁸ 2013-14-ben zajlott FOTEL – *Forum Theatre Against Early School Leaving*¹⁰⁹ elnevezésű innováció és kutatás.¹¹⁰ A diákokkal közösen épülő fórumszínházi csoport és előadás adta a munka alapját. A projekt az iskolaelhagyás témáját vette szemügyre színházias módszerekkel. 2014 decemberében volt a projekt zárókonferenciája az Alternatív Közgazdasági Gimnáziumban.¹¹¹ A fórumszínházi szakemberek 2013-2014 első iskolai félévében a Burattino Iskolában¹¹² heti drámaórákkal építettek a résztvevőkkel fórumszínházi darabot az iskolaelhagyás témájában. A színdarabépítés érintette a tanár-diák és diák-diák viszonyok megjelenítését is, valamint a családi kapcsolatokat is, a zaklatás és az agresszió témáit. A munkamódszer az okok és a megoldások feltérképezésére is alkalmasnak bizonyult.

Fórumszínházias jocker helyzettel dolgozott a Krétakör¹¹³ *Új néző* programja is 2010-ben. Az *Új néző* a Káva Kulturális Műhely, az AnBlok Kultúra és Társadalomtudományi Egyesület, a Krétakör Alapítvány és a Retextil Műhely együttműködésében jött létre. Egy „Magyarországon még újnak számító színházi forma létrehozásával” hozták közelebb a témáikat a helyi lakossághoz. A projekt kiemelt célja volt, hogy elősegítse a társadalmi párbeszédet. Előadásaik „újfajta nézői szerepet is kínáltak: a résztvevőt, aki nem pusztán paszszív megfigyelője egy fiktív történetnek, hanem adott esetben aktív résztvevője is a közös gondolkodási folyamathoz, melyet színháznak nevezünk.”¹¹⁴ A projekthez kutatás is kapcsolódott. A kutatási kérdések közé tartozott, hogy sikerül-e falusi színtereket működtető összefüggéseket színházi formában bemutatni, mik határozzák meg a falvak mindennapjait? A kutatás terepmunkán alapult, folyamatosan együttműködött a színházi csoport munkájával. A megválaszolendő társadalmi kérdések a házasság, párkapcsolat, család témái körül forogtak.¹¹⁵ Az alkotók bevonták a mélyszegénységben élő borsodi falvak majdnem teljes lakosságát, gyerekeket, fiatalokat, időseket egyaránt. Az *Új néző* program eredményeiről filmekből¹¹⁶ és szakkönyvekből tájékozódhatnak az érdeklődők.

A Te mit tennél¹¹⁷ és a Magyar Szegénységellenes Hálózat eddigi projektjei kis településeken valósultak meg 2010-től kezdve¹¹⁸, például Hajdúhadházon, 2014-ben, Kosztyi Klaudia és Kovács Annamária vezetésével.

Szabó Veronika több fórumszínházi törekvés mozgatója Magyarországon is. Londonban is dolgozik számos produkcióban. A Bánkító Fesztiválon törvényhozói színházat csinált 2013-ban.¹¹⁹ Dolgozott kisebb közösségekben, szegényebb térségekben is a Dialóg¹²⁰ és az Artemiszio Egyesület együttműködéseként. Szabó Veronika írásaiban és törekvéseiben kiemeli, hogy számtalan ember nem jut hozzá a színházhoz.¹²¹ Az Artemiszio Alapítvány Ariadne-kötetének a szerkesztője.¹²²

A Nem Privát Színház¹²³ 2012 novemberében alakult. A csoport a családon belüli erőszak témájában épített fórumszínházi darabot. A Nem Privát Színház számos akciót valósított meg az elmúlt években: utcai akciókat, láthatatlan színházat, társadalmi eseményeket. Több előadásukkal eljutottak iskolai terekbe.

A Fórum Társulat¹²⁴ 2013 óta dolgozik színházi neveléssel, drámával, elsősorban felnőttekkel. Célul tűzte ki, hogy a színházat és a drámát mint kifejezésformát minél szélesebb közönség számára tegye elérhetővé. A fórumszínházat a közösségépítés, társadalmi problémafeltárás terén használják, sokszor ötvözve egyéb drámás módszerekkel.¹²⁵ Tagjai klasszikus fórumszínházi folyamatokban is aktívak, elsősorban kistelepüléseken. Együttműködésük az Autonomia Alapítvánnyal 2013-ban kezdődött egy komplex közösségfejlesztő program keretében, Vácegresen. 2016 júniusában Kallós Viola Balogh Flórával (Közösségfejlesztők Egyesü-

¹⁰⁸ <http://www.ariadne4art.eu/page/muveszeti-intervencio/>

¹⁰⁹ <http://www.fotel-project.eu/node/6>

¹¹⁰ <https://drive.google.com/file/d/0B4hUkplS1WINM0sta0RpWXJrSFk/view>

¹¹¹ <http://www.fotel-project.eu/>

¹¹² Forum Theatre Against Early School Leaving. An Evaluation of FOTEL Drama Workshops in Hungary, PARFORUM – Artemiszio Foundation, 2014, 2. o.

¹¹³ <http://kretakor.eu/>

¹¹⁴ <http://ujnezo.hu/>

¹¹⁵ <http://ujnezo.hu/Videok>

¹¹⁶ <http://youtu.be/FOzS7ojjw8o>

¹¹⁷ <http://www.temittennel.hu/forumsz.html>

¹¹⁸ URL linkek: <http://www.szena.hu/index.php?id=42&hir=58>, <https://www.youtube.com/watch?v=kJiK8obBwDE>,

https://www.youtube.com/results?search_query=t%C3%B6bb%C3%A9gi+%28v%29iszonyok

¹¹⁹ <https://veronikaszabo.wordpress.com/legislative-theatre/>

¹²⁰ <http://www.dialogegyesulet.hu/>

¹²¹ <http://www.thecrossborderproject.com/en/forum-company-from-budapest/>

¹²² https://issuu.com/artemiszd/docs/ariadne_emanual_english

¹²³ <http://nemprivatszinhaz.tumblr.com/>

¹²⁴ <http://www.forumtarsulat.com/>

¹²⁵ <http://www.forumtarsulat.com/#!/frumsznhz/cut2>

lete) együttműködve készített fórumszínházi előadást fiatalokkal Jánoshalmán, a Gyerekesély Program korai iskolaelhagyás elleni mentorprogramjának részeként.

2016-ban létrejött a Budapest Ma(g)dalenas csoport, a magyarországi fórumszínház törekvések női ága.

Személyesen

Különbő helyzetekben használtam már a fórumszínházat. Iskolai csoportban, értelmi fogyatékkal élő emberek csoportjában, hátrányos helyzetű diákokkal való munkában, szakemberképzésben, tanárképzésben, önismereti csoportban, workshopokon. És különféle érzékenységet igénylő helyzetekben. Dolgoztam fórumszínházas projekteken. Tanárként is használom a fórumszínházat középiskolai csoportjaimban.

Dolgoztam a Nem Privát Színházzal a *Művészek az iskolában projekt*-ben, ahol alapvető célunk volt különböző művészi és szabad megnyilvánulásokon alapuló, újszerűen reflektált gondolkodásmód megismertetése a fiatalokkal; megmutatni, hogy a színház az élet, és ha a színházban tudunk változtatni, akkor az életben is, ebben rejlik a módszer ereje, ami a színházból és a katarziszból fakad. Az együtt töltött félév alatt azt mutathattuk meg, hogy a színpadon bármi megtörténhet, de az élet hozhat helyzeteket, és az életben nincs újrajátszás gomb, de van lehetőség változásra, és a helyzetek változtatására. A Nem Privát Színház munkája egyenlőségen és közös döntéseken alapult az iskolai projekt során. A *Botrány egy jó családban* című előadást végül több középiskolában is bemutatta a társulat.

Projektvezetőként dolgoztam a 2015 januárjától júniusáig tartó színházi és önismereti csoport munkájában, melyet az Ars Erotica Alapítvány az ÉFOÉSZ szervezett a Nem Privát Színház tagjaival együttműködve. A csoport elsősorban női jogi, emberi jogi, érdekérvényesítési témákkal foglalkozott. A csoport nem hierarchikusan épült fel, maximálisan a résztvevők alakították a folyamatot. A csoportfolyamat végére tánc, mozgás, irodalmi, zenei és színházi elemeket magában foglaló köztéri performansz jött létre, melyet nemzetközi nőnap alkalmából adtak elő a résztvevők. A csoportfolyamatban a fórumszínház és az önismereti elemekkel való munka mellett, non-verbális, mozgáson alapuló gyakorlatok is megjelentek. A csoport sokat merített a performansz és a fluxusművészet elemeiből. Performanszt mint művészeti és önkifejezési formát, a színházas munkánkban pedig a butler-i performativitás elméleteket¹²⁶ használtuk fel.

Jelenleg a Budapest Ma(g)dalenas csoportban vagyok aktív tag. A csoport szexualitással, nők közötti elnyomással, családdal, párkapcsolati egyenlőtlen helyzetekkel, társadalmi szerepekkel kapcsolatos tabu témákat bocsájt társadalmi párbeszédre. A Ma(g)dalena mozgalom a fórumszínházon belüli esztétikai, politikai rendszer erősíti a nők jelenlétét a színházban, és a fórumszínházon belül támogatja a női jockereket. 2016-ban csoportunk részt vett a Barcelonában rendezett európai női fórumszínházi csoportok találkozóján.

Végül

„A szabadság olyan, mint a gyermekszülés, nagyon fájdalmas”¹²⁷

/Freire/

Mit tud csinálni Boal színháza? Az gondolom, ezek után világos, hogy ha iskolai térbe hozunk be a fórumszínházat, akkor a hierarchiák szerepe, az iskolai tér, az iskolarendszer jelenleg elfogadott formája megkérdőjeleződik. Spontán képességek, ösztönös törekvések szabadulnak fel. Ha pedig a fórumszínház eszközt tud adni a nevelésben arra, hogy az én azonosítsa magát egy változás, változtatás lehetőségével, akkor mindenképp megéri használni az osztályteremben. A pedagógiának ma olyan innovációra van szüksége, amely a kritikai gondolkodást fejleszti, az egyéni érdeklődést és egyedi élményeket beépíti a programjába. Azért van erre szükség, hogy a nevelés hatására a változásra érzékennyé váló, egyre önreflektívabb fiatalok kerüljenek ki az iskolából és az élet nehézségeivel felkészülten nézzenek szembe. Érdekeljen minket, hogy milyen lesz az iskola, az oktatás néhány év múlva! A hatalom nyelvének tudatosítása, elfogadása, vagy a változtatás folytonossága?

Boal módszertana eszközöket ad. A *Theatre of the Oppressed*, az *Image Theatre*, az *Invisible Theatre* elterjedtek az egész világon – kisebb társadalmi változásokat létrehozva. A színházat sokan a dialógus kiprovokálására használták a törvényi változások, a pedagógiai eszközök változásának reményében, vagy a forradalom próbájaként.¹²⁸ Boal hatása a művészet és aktivizmus határterületén érte el a legnagyobb eredményeket. Abban a művészetben hitt, mely az esztétikumot valóságba fordítja.¹²⁹

Éljen Boal! Emlékezzünk rá ma!

¹²⁶ Butler, Judith: When gesture becomes event, 2014. június 27., Sorbonne University, Theater Performance Philosophy, 2014. június 26-28. URL: <http://youtu.be/iuAMRxSH--s>

¹²⁷ Freire, 2005, 49. o.

¹²⁸ Taylor, Diana: Augusto Boal 1931-2009, TDR (1988-), Vol. 53, No. 4 (Winter, 2009), pp. 10-11, Published by:MIT Press, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/25599513> (Utolsó Letöltés ideje: 2016. március 10.)

¹²⁹ Marija Gajic: Theatre as Rehearsal for Reality. Homage to Augusto Boal, 47. o.

Szakirodalom

- Akchurin**, Maria and Lee, Cheol-Sung : *Pathways to Empowerment: Repertoires of Women's Activism and Gender Earnings Equality*, American Sociological Review, Vol. 78, No. 4 (August 2013), 679-701. o., Published by: American Sociological Association, 684. o. Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23469232>
- Babbage**, Frances: *Augusto Boal*, Routledge, New York, 2004.
- Boal**, Augusto: *The Aesthetic of the Oppressed*, Routledge, 2006.
- Boal**, Augusto: *Theatre of The Oppressed*, Pluto Press, 2008. (Eredeti kiadás: *Teatro del Oprimido*, 1974.)
- Boal**, Augusto: *The Cop in the Head. Three Hypotheses*, Augusto Boal and Susana Epstein, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 35-42. o., MIT Press,
- Boal**, Augusto: *The Joker System: An Experiment by the Arena Theatre of São Paulo*, The Drama Review: TDR, Vol. 14, No. 2, Latin American Theatre (Winter, 1970), 91-96. o., Published by: MIT Press, DOI: 10.2307/1144533, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1144533> (Utolsó letöltés ideje: 2016. március 10.)
- Boal**, Augusto (Jan Cohen-Cruz and Mady Schutzman készítették az interjút), *Theatre of the Oppressed Workshops with Women: An Interview with Augusto Boal* TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 66-76.o. , MIT Press
- Boal**, Augusto: *The Rainbow of Desire. The Boal Method of Theatre and Therapy*, translated by Adrian Jackson, Routledge, 1995.
- Boal**, Augusto (Michael Taussig, Richard Schechner készítették az interjút) *Boal in Brazil, France, the USA: An Interview with Augusto Boal*, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 50-65.o., MIT Press
- Boal**, Augusto and Susana Epstein, *Invisible Theatre: Liege, Belgium*, 1978, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 24-34. o., MIT Press, <http://www.jstor.org/stable/1146066>
- Boal**, Augusto: *Games for Actors and Non Actors*, London, New York, Routledge, 2002.
- Butler**, Judith: *When gesture becomes event*, 2014. június 27., Sorbonne University, Theater Performance Philosophy, 2014. június 26-28. <http://youtu.be/iuAMRxSH--s> (Utolsó letöltés ideje: 2016. március 7.)
- Canova**, Patrizia (szerk.) *Drops of Life. Experiences of Theatre of the Oppressed*, ACRA, 2011. https://issuu.com/fondazioneacra/docs/samakinamaji_tdo_eng/50 (Utolsó letöltés ideje: 2016. március 1.)
- Casson**, John W: *Living Newspaper: Theatre and Therapy*, TDR (1988-), Vol. 44, No. 2 (Summer, 2000), pp. 107-122, Published by: MIT Press, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1146850>
- Conrad**, Diane: *A „veszélyeztettség” fiatalok tapasztalatai: a közösségi színház, mint a partícipatív és performatív kutatási módszer* (ford. Gagyí Ágnes) In: *A dráma mint társadalomkutatás*, L'Harmattan, Káva Kulturális Műhely, 2010.
- Cohen-Cruz**, Jan : *Boal at NYU: A Workshop and Its Aftermath*, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 43-49. o., MIT Press, 43. o.
- Freire**, Paulo: *Pedagogy of the Oppressed*, Continuum, London, 2005 (Első kiadás 1970)
- Butler, Judith : *When gesture becomes event*, előadás, Sorbonne Egyetem Párizs, 2014. június 26-28.
- Forum Theatre Against Early School Leaving. An Evaluation of FOTEL Drama Workshops in Hungary*, PARFORUM - Artemisszió Foundation, 2014.
- Gajic**, Marija : *Theatre as Rehearsal for Reality. Homage to Augusto Boal*, 47.o., URL: <http://pjp-eu.coe.int/documents/1017981/1667869/Theatre.pdf/4270527c-2412-432e-94db-0bbc652cfba7> (Utolsó letöltés ideje: 2016. március 14.)
- Heritage**, Paul: *The Courage to Be Happy: Augusto Boal, Legislative Theatre, and the 7th International Festival of the Theatre of the Oppressed*, TDR (1988-), Vol. 38, No. 3 (Autumn, 1994), 25-34. o., Published by: MIT Press, DOI: 10.2307/1146376, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1146376> (Utolsó letöltés ideje: 2016. március 10.)
- Magnat**, Virginie: *Conducting Embodied Research at the Intersection of Performance Studies, Experimental Ethnography and Indigenous Methodologies*, Anthropologica, Vol. 53, No. 2 (2011), pp. 213-227, Published by: Canadian Anthropology Society, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/41473875>
- Mészáros** György: *Szubbkultúrák és iskolai nevelés*. Narratív kritikai pedagógiai etnográfia, 2014.

- Sz. Deme** László: „Készen állni a változásra” Beszélgetés Terhes Sándor Színésszel , In: Deme János, Sz. Deme László, *Ha a néző is résztvevővé válna: Kísérletek a színház és közönség viszonyának újragondolására*, Bp, L'harmattan, 2010, 120. o.
- Perry**, Mia: *Reviewed Work: Designing the Just Learning Society: A Critical Inquiry by Michael Welton, Canadian Journal of Education / Revue canadienne de l'éducation, Vol. 29, No. 1, The Popular Media, Education, and Resistance/ Les mass-média populaires, l'éducation et la résistance (2006)*, 330-333. o. Published by: Canadian Society for the Study of Education, DOI: 10.2307/20054160, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/20054160>
- Sz. Pallai** Ágnes: Fórum Színház, ahol a nézők is játszhatnak, URL: <http://epa.oszk.hu/00100/00181/00006/22.htm>
- Schutzman**, Mady : *Activism, Therapy, or Nostalgia? Theatre of the Oppressed in NYC*, TDR (1988-), Vol. 34, No. 3 (Autumn, 1990), 77-83.o., MTI Press, 77. o.
- Schroeter**, Sara: „The way it works” doesn't: *Theatre of the Oppressed as Critical Pedagogy and Counternarrative*, Canadian Journal of Education / Revue canadienne de l'éducation, Vol. 36, No. 4 (2013), 394-415.o., Published by: Canadian Society for the Study of Education, URL: <http://www.jstor.org/stable/canajeducrevucan.36.4.394>
- Nagy** Dominika, *Művészeti munka a Nem Privát Színházban. A fórumszínház módszere, kialakulása, gyakorlati lehetőségeinek bemutatása. Szakdolgozat. ELTE-BGGYK, Budapest, 2013.*
- Paterson**, Doug: A Brief Biography of Augusto Boal URL: <http://ptoweb.org/aboutpto/a-brief-biography-of-augusto-boal/> (Utolsó letöltés ideje: 2016. március 15.)
- Taylor**, Diana: Augusto Boal 1931-2009, TDR (1988-), Vol. 53, No. 4 (Winter, 2009), 10-11. o., Published by: MIT Press, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/25599513> (utolsó Letöltés ideje: 2016. március 10.)